

рмативно-регулятивною системою. Він формується довго, його розвиток ускладнюється специфікою розвитку етносу, а також особливостями впливу мусульманської релігії і мусульманського права.

Для нас більш доступні письмові збірники адатів народів Північного Кавказу і Центральної Азії, які за своїми техніко-юридичними характеристиками співпадають. Усі вони складаються з трьох компонентів: а) рішення з конкретних справ, яким надано нормативного значення; б) санкціоновані суспільством звичаї; в) безпосередні рішення з тієї чи іншої справи.

Судові рішення, що винесені на основі адату, обумовлюються тими чи іншими обставинами, адат же слугує провідною зіркою, і відступ від нього тих, хто виносить рішення, можливий лише за розумними міркуваннями і при умові, якщо не порушується основоположний принцип адату. Так, кривний помсті підлягає особа, котра вчинила вбивство члена роду (тейпа). Однак старійшини можуть заборонити кривну помсту, якщо будуть впевнені, що смерть наступила внаслідок нещасного випадку, наприклад при дорожньо-транспортній події. У вайнахів і деяких народів Дагестану адатське право вимагає привести із собою не менше трьох свідків, які можуть присягнути на Корані.

Помилово вважати, що адати бувають лише внутрішньородові, або внутрішньоплемінні (у черкесів, пуштунів, чеченців, берберів, мусульманських народів Індонезії). На прикладі Дагестану видно, що там, де є сільські поселення, де проживають різні етноси, виробилися внутрішньо аульні адати. Обов'язки шанувати адат сусіда встановлювалися вечовими маслагатами (утодами) між суспільствами. Маслагат зобов'язував кожного члена суспільства поважати адат сусідів. Винуватий залишався без захисту свого роду.

Зазвичай у всіх народів тлумача адату виступає шанований член суспільства і старійшини. При усьому їх мистецтві ні один адат не міг замінити старий; він лише його доповнював. Як би не змінювався адат, як би він не суперечив деяким нормам шариату, для мусульман Північного Кавказу, Центральної Азії він залишився одним із джерел ісламського права, таким як Коран і Сунни.

Список літератури: 1. Гаврилова Ю.Б., Емельянов В.В.. Ислам. Карманный словарь. Санкт-Петербург, 2002. 2. Васильев Л.С. История религий Востока. Ростов-на-Дону, 1999. 3. Еркин Абиля. История государства и права Республики Казахстан с древнейших времен до начала 20 века. Астана, 2000.

Надійшла до редколегії 25.06.06

M. M. Canna

ГРОМАДСЬКИЙ РУХ ЯК СУБ'ЄКТ ПРАВОВИХ І ДЕРЖАВНИХ ЗМІН У «МАНІФЕСТІ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ»

Ця невелика робота, що була написана багато років тому, свого часу здійснила величезний вплив на людей і продовжує впливати

на них й зараз. Бо «привід комунізму» ще блукає, і не тільки Європою, а й іншими континентами. Про «Маніфест Комуністичної партії» за більш ніж п'ятнадцять десятиліть його існування було сказано і написано багато, але кожне повернення до цієї книжки дає нові підстави для роздумів.

У 1847 р. в цьому історичному документі була за дорученням Спілки комуністів – таємної міжнародної робітничої організації, викладена теоретична і практична програма партії комуністів. За думкою авторів, головним практичним завданням комуністичної партії вважалося формування пролетарів у клас, знищення буржуазії і завоювання пролетаріатом політичної влади. Основа теоретичної концепції комуністів полягала у безумовному знищенні права приватної власності та заміну її на власність державну. Практичним засобом досягнення мети автори вважали здійснення робітниками комуністичної революції, яка рішуче покінчить з успадкованими від минулого відносинами власності, перетворить пролетаріат у панівний клас у державі. Тоді пролетаріат зможе використати своє політичне панування, щоб «із допомогою деспотичного втручання у право власності і у буржуазні виробничі відносини» призвести шляхом класової боротьби радикальні зміни правових, державних і суспільних відносин робітників.

Слід зазначити, що на тлі соціологічних концепцій О.Конта і Г.Спенсера, які панували у ХІХ ст., відмінністю марксової соціології економічного детермінізму було те, що суспільство розглядалося нею з точки зору виникаючих в ньому суперечностей. При цьому класові протиріччя, що могли вирішуватися на користь того чи іншого класу, вважалися основною пружиною історичного розвитку. Досягненням марксових поглядів на суспільство була спроба виділення певних регуляторів соціального розвитку, здатних впливати на всі сфери життєдіяльності суспільства, при потенційній можливості конструювання засобів впливу на ці регулятори. Така думка простежується і в «Маніфесті», перша глава якого починається із слів: «Історія всіх до сіх пір суспільств, що існували, була історією боротьби класів» [1, с.24]. І якщо вважати класову боротьбу таким регулятором розвитку суспільства, то «Маніфест» слід розглядати певним засобом впливу на цей регулятор.

Таким чином, пролетаріат – «клас сучасних найманих робітників, які, будучи позбавлені своїх власних засобів виробництва, змушені для того, щоб жити, продавати свою робочу силу» [1, с.24], авторами «Маніфесту» вважався суб'єктом майбутніх правових, державних і суспільних змін. Саме пролетаріат, як відмітив Ф. Енгельс у передмові до італійського видання «Маніфесту», був рушійною силою національно-визвольних революцій 1848 р. в Італії та Німеччині при поверненні цим країнам державної самостійності [1, с.21]. Але клас пролетарів не був і не є однорідним за своїм складом – він (за «Маніфестом») рекрутується із всіх класів на-

селення, до нього переходять деякі представники пануючого класу і, навіть, люмпен-пролетаріат «місцями утягується пролетарською революцією в рух» [1, с.36]. Не були пролетарі однорідними і за своєю активністю щодо участі в класовій боротьбі. Скоріше за все автори «Маніфесту» суб'єктом майбутніх правових і державних перетворень бачили не весь різномірний пролетарський клас, а, в першу чергу, його свідомих і активних представників.

Цю активну частину робітничої спільноти вони називають пролетарським рухом, який, на їх думку, суттєво відрізняється від всіх попередніх рухів: «пролетарський рух є самостійний рух величезної більшості в інтересах величезної більшості» [1, с.37]. Він виникає в різних країнах і має за мету революційне перетворення суспільства, а «комуністи усюди підтримують всякий революційний рух, спрямований проти існуючого і політичного строю. В усіх цих рухах вони висувають на перше місце питання про власність, як головне питання руху, незалежно від того, прийняв він більш-менш розвинену форму» [1, с.37].

Таким чином, автори «Маніфесту» суб'єктом майбутніх правових, державних і суспільних змін фактично бачать громадський рух, який своєю соціальною базою має робітничу спільноту, а метою – революційну зміну державного устрою і правових відносин. Зазначимо, що в наш час під громадськими рухами зазвичай розуміють:

- складні соціально-психологічні процеси, що виникають в суспільстві під впливом гострого невдоволення умовами життя, соціальної напруженості, бажань певних соціальних перетворень і прагнень діяти для їх здійснення;

- спільну діяльність людей заради зміни соціальної дійсності у відповідності із їх спільною метою;

- організаційну структуру – мережу, що складається з вільно організованих колективів – громадських організацій, які діють спільно для здійснення змін в суспільстві.

Мабути першим, хто офіційно висловився про соціальну обумовленість виникнення робітничого руху через ущемлення своїх інтересів, був лорд Байрон у своїй першій та єдиній промові в парламенті у 1812 р. Це був палкий і аргументований захист учасників робітничого руху – руху луддитів, стихійної, але спільної, діяльності робітників на захист своїх прав [2, с.505–512]. Але «Маніфест» був, здається, першою науковою роботою, де більш-менш детально були описані характеристики соціального (громадського) руху, в даному разі – руху робітників. До речі, побутові і наукові уявлення про соціальні (громадські) рухи у зв'язку з особливим становищем, що займав в нашій країні марксизм, сформувалися на базі положень щодо робітничого руху, сформульованих ще при написанні «Маніфесту». У сучасній науковій літературі, присвяченій громадським рухам, вказуються умови їх виникнення, що пе-

ретворення політичних систем у різних країнах відкривають поле для колективних дій великим масам людей, а сучасні засоби зв'язку і масової інформації, просте фізичне об'єднання великих мас людей в обмежених районах створюють у сучасному суспільстві широкі можливості для контактів і взаємодії, вироблення єдиної точки зору, загальної ідеології і зімкнення одностайців, а так само збільшують різноманіття напрямків діяльності в рамках окремо взятого суспільного руху, а також наводяться риси сучасного суспільства, що сприяють виникненню і діяльності рухів (див, наприклад, [3, с.343–344]).

Але раніш за всіх К.Маркс і Ф.Енгельс в своїй роботі зазначили умови виникнення та суттєві риси рухів. Так, зазвичай, зараз до числа найбільш характерних якостей соціальних рухів відносять, у першу чергу, їх масовість («пролетарський рух є самостійний рух величезної більшості в інтересах величезної більшості» [1, с.37]). При цьому передбачається певна організаційна структурованість соціальних рухів («робітники починають з того, що утворюють коаліції проти буржуа; вони виступають спільно для захисту своєї заробітної плати. Вони засновують навіть постійні асоціації...» [1, с.34]). Істотно важливою характеристикою сучасних рухів є наявність сталого зв'язку між локальними організаціями, що обумовлює згуртованість організацій коло спільної мети руху та координацію їх діяльності. Ще у 1847 р. К.Маркс і Ф.Енгельс писали, що справжнім результатом боротьби робітників є їх ще більш поширюване об'єднання, чому сприяє встановлення зв'язку між робітниками різних місцевостей – «лише цей зв'язок і потрібний для того, щоб централізувати багато місцевих вогнищ боротьби, що носять всюди однаковий характер, і злити їх в одну національну, класову боротьбу» [1, с.34–35]. Вони вказували, що прискорення комунікацій сприяє як консолідації руху, так і розширенню його експансії: «І об'єднання, для якого середньовічним городянам з їхніми селянськими дорогами були потрібні сторіччя, досягається сучасними пролетарями, завдяки залізниці, протягом декількох років» [1, с.35].

Історія створення держав дає багато прикладів, коли переможні національно визвольні рухи через своїх провідних діячів провадили відповідно до цілей руху радикальні зміни державних та правових відносин у своїй країні. Але національний рух, який, за твердженням Ісаї Берліна, «опанував майже ціле дев'ятнадцяте сторіччя, який був так поширений, такий популярний, що уявити собі світ, в якому він не виконує жодної ролі, можна було би лише з великим зусиллям» [4, с.97–98], не брався в той час до уваги авторами «Маніфесту», можливо, через недостатнє знайомство з ним. У зв'язку з цим, віддаючи належне науковій прозорливості авторів «Маніфесту», зазначимо, що вони, на жаль, обійшли в роботі увагою визначення механізму використання завойованої пролетарським рухом влади для творення

нового державного устрою і нових правових відносин. Можна припустити, що автори «Маніфесту» не вбачали робітничий клас спроможним висунути певну когорту діяльних і освічених лідерів для здійснення необхідних пролетарям правових та державних змін. Пізніше, вже коли К.Маркс пішов з життя, Ф.Енгельс роз'яснював, що його колега пов'язував остаточну перемогу принципів, висунутих у «Маніфесті», з інтелектуальним розвитком робітничого класу, «яке повинно з'явитися неминучим плодом спільних дій і обміну думками» [1, с.17]. Але цього не сталося. Робітники хоча і брали активну участь у захисті своїх інтересів, не були здатні у своїй більшості на тривалу боротьбу за політичні принципи.

Можна стверджувати, що саме через недостатнє «інтелектуальне розвинення робітничого класу» ідеї «Маніфесту» не зачепили свідомість широкої верстви робітників. Але вони здійснили суттєвий вплив на тодішню інтелігенцію. В Росії першими ідеї Маркса і Енгельса щодо зміни правових і соціальних відносин революційним шляхом були сприйняті радикальними колами різночинної інтелігенції. Ці освічені та напівосвічені люди теж вважали себе пролетарями, бо вони, «будучи позбавлені своїх власних засобів виробництва, змушені для того щоб жити, продавати свою робочу силу», були налаштовані на радикальні зміни в країні через певні ущемлення своїх інтересів. Тому більшість з них прийняла «Маніфест» як своєрідний заклик до дії.

На їх ґрунті виник народницький рух, що не мав широкої соціальної бази і спирався на численні пропагандистські та бойові гуртки. Для практичної боротьби з існуючим режимом головним методом народники обрали здійснення терористичних акцій проти його провідних діячів. Але час показав, що пряма терористична дія гуртків не була ефективною і не давала помітних результатів. Лише згодом, з формуванням робітничого класу і більш глибоким розумінням марксизму радикальною інтелігенцією, робітничий рух почав розглядатися нею як інструмент в боротьбі за владу. Ефективним методом досягнення політичних цілей стала класова диктатура (а фактично – терор одного класу щодо інших), спрямована на радикальну зміну правових норм і державних відносин на користь певного класу. Таким чином, робітничий рух, який не був повністю спроможним стати суб'єктом державних та правових перетворень, зміг здійснити їх, будучи очолюваний лідируючою групою радикальної інтелігенції.

Список літератури: 1. Маркс К., Энгельс Ф. Манифест Коммунистической партии. М., 1985. 2. Байрон Д.Г. Речь в палате лордов по поводу билля о станках февраля 27-го дня 1812 года. Соч. в 3 томах. Т. 2. М., 1974. 3. Штомпка П. Социология социальных изменений. М., 1996. 4. Берлін І. Націоналізм: знехтувана сила // Сучасність. 1993. №3.

Надійшла до редколегії 01.09.06